

Barris i Crisi

Estudi de cas de Ciutat Meridiana

Bellaterra, febrer de 2014

Versió provisional

Grup de Recerca

Institut de Govern i Polítiques Públiques

Equip d'investigació:

IGOP

Amb el suport de:

recerCaixa

Edifici MRA 1ª planta
Campus UAB
08193 Bellaterra
+34 93 586 88 14

Escola de l'IGOP
Urrutia, 17
08042 Barcelona
+34 93 407 62 03

<http://igop.uab.cat>
<http://escoladeligop.com>
igop@uab.cat

SUMARI

1. Introducció	3
2. Característiques sociourbanístiques i factors de vulnerabilitat	5
2.1 Composició social del barri.....	6
2.2 Aspectes urbanístics i residencials.....	9
3. Dinàmiques de transformació del barri	12
4. Valoracions de les persones entrevistades i temes per aprofundir	16
4.1 Característiques, evolució històrica i impactes de la crisi en el barri	16
4.2 Respostes socials i institucionals	20
5. Temes sobre els quals aprofundir	25
6. Referències	25

ÍNDEX TAULES

Taula 1. Indicadors socioeconòmics de Ciutat Meridiana (2012).....	8
Taula 2. Llistat d'equipaments de Ciutat Meridiana.....	10
Taula 3. Evolució dels preus de venda de l'habitatge de segona mà a Ciutat Meridiana 2007 – 2011 (en Euros)	14
Taula 4. Distribució de les partides pressupostàries del Projecte d'Intervenció Integral de Torre Barró i Ciutat Meridiana	21

ÍNDEX FIGURES

Figura 1. Ubicació del barri de Ciutat Meridiana (Barcelona)	6
Figura 2. Desigualtats de renda a Barcelona, 2011	7

1. Introducció

Aquest informe recull els resultats preliminars de l'estudi de cas de Ciutat Meridiana (Barcelona). Convé subratllar que, a diferència de la resta d'estudis de cas realitzats durant el primer any (Salt, Santa Eugènia, Palau-Rocafonda, Bellvitge i Pardiniyes), el de Ciutat Meridiana no es pot donar per finalitzat. Ans al contrari, durant els primers mesos de la recerca, hem realitzat una primera aproximació al cas que ara, durant el 2014, haurem d'aprofundir. Aquest document, per tant, presenta resultats preliminars del treball fet al llarg dels darrers mesos i representa el punt de partida d'un procés que s'estendrà al llarg del 2014.

Ciutat Meridiana és un dels casos més expressius dels estralls provocats per la bombolla immobiliària i la crisi subseqüent que s'inicia al 2007. Però no només això: Ciutat Meridiana és també un exemple de com l'insuficient atenció per part de les administracions públiques genera condicions de vulnerabilitat urbana que avui, en el context de la crisi, es manifesten amb tota la seva intensitat. Ciutat Meridiana és, també, un exemple de l'efecte desproporcionat que les polítiques d'austeritat tenen en certs barris de les ciutats. Per últim, Ciutat Meridiana és un exemple del valor de les pràctiques de solidaritat i de reivindicació sorgides des de l'àmbit comunitari, pràctiques que avui juguen un paper fonamental en el manteniment de la cohesió social, però que no podem esperar que per si soles sostinguin la greu situació que viu el barri.

Aquest informe proporcionarà algunes dades bàsiques sobre la dimensió i la trajectòria de les problemàtiques socioespacials en aquest barri de Barcelona, però també posarà l'accent en la diversitat d'experiències de cooperació i de solidaritat interveïnal que han emergit com a resposta a les condicions de la crisi. Ciutat Meridiana no és només un barri amb problemes, sinó també un barri amb una gran quantitat d'iniciatives comunitàries fonamentades en valors de solidaritat i arrelades en lluites veïnals històriques.

El relat que aquí presentem es basa en l'anàlisi de diferents bases de dades i fonts documentals i en la realització d'un seguit d'entrevistes de caràcter exploratori. Concretament, les persones i entitats consultades fins aquest moment (a l'espera de realitzar una nova onada d'entrevistes en els propers mesos) han estat les següents:

- Filiberto Bravo, president de l'Associació de Veïns i Veïnes de Ciutat Meridiana

- Noemi Rocabert, directora del CEIP Mestre Morera
- Guillem Encabo, tècnic de barri de la Zona Nord de Barcelona (sessió de debat amb els alumnes del màster de Polítiques Socials i Mediació Comunitària)
- Felipe Reyes, tècnic del Pla Comunitari de Ciutat Meridiana
- Jaime Palomera, investigador postdoctoral de la Universitat de Barcelona
- Bàrbara Guix, tècnica de Dinamització del Projecte Treball als Barris i Enric Miravittles, ex-tècnic AODL de Ciutat Meridiana (entrevista conjunta)

A més de les entrevistes esmentades, aquest informe també recull les idees aparegudes en el debat que vam tenir amb els alumnes de 6è de primària del CEIP Centre Morera al novembre de 2013, en el marc d'una sessió de presentació del projecte Barris i Crisi a l'escola.

Aquest informe es divideix en dos gran apartats (essent l'estructura un xic diferent a la de la resta d'informes de cas d'aquest estudi): en el primer, revisarem, a partir d'un recull de dades estadístiques, quines són les principals característiques físiques i socials del barri i com aquestes han evolucionat al llarg dels darrers anys (des de la bombolla fins a la crisi actual). En la segona part, contrastarem aquestes dades amb les opinions i les valoracions expressades per les persones entrevistades fins aquest moment. L'objectiu de l'informe, a més a més d'oferir una primera mirada general sobre el barri i les seves dinàmiques de transformació, és identificar temes sobre els quals aprofundir en una segona fase de la recerca. Aquests temes s'identifiquen a mode de conclusió en la part final d'aquest document.

2. Característiques sociourbanístiques i factors de vulnerabilitat

Ciutat Meridiana és un barri del districte de Nou Barris de Barcelona situat a l'extrem nord de la ciutat. Encaixat entre els forts pendents de la serra de Collserola, el polígon industrial de Can Cuyàs i diverses infraestructures viàries (autopistes i línies de ferrocarril), forma part, juntament amb els barris de Torre Baró i de Vallbona, de l'anomenada Zona Nord.

El barri fou construït als anys 60 com a resultat de l'aprovació l'any 1963 del pla parcial de Font Magués, pel qual s'aprova i es regulava l'urbanització d'uns terrenys que uns anys abans havien estat descartats per a la construcció del cementiri de Collserola, per l'elevada humitat i la conseqüent inestabilitat del sòl. Entre els seus promotors (privats) hi havia el cèlebre Joan Antoni Samaranch. Així, cap a finals dels anys 60 es completà la construcció del barri, amb una extensió de 33'5 hectàres i 15.000 habitants aproximadament. El 1970, quan tot just el barri tenia tres anys de vida, s'havien registrat ja 313 denúncies per humitats a les cases (Ajuntament de Barcelona, 2006: 3).

Ciutat Meridiana és, per tant, un entre molts altres barris construïts a la perifèria barcelonina per donar cabuda a les persones immigrades de diferents zones rurals d'Espanya (Andalusia, Extremadura, Aragó, Navarra...), persones que durant els seus primers anys a la ciutat havien viscut en condicions de gran precarietat (en barraques, habitacions rellogades, estables i coves a les zones muntanyoses de la ciutat) (Palomera, 2013: 8). Des de llavors, Ciutat Meridiana ha mantingut el caràcter de barri obrer, amb una població resident majoritàriament de baix estatus socioeconòmic.

Figura 1. Ubicació del barri de Ciutat Meridiana (Barcelona)

Font: Elaboració pròpia amb GoogleMaps

2.1 Composició social del barri

Segons dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona del 2011, Ciutat Meridiana era aquell any el quart barri amb una renda familiar més baixa de tota la ciutat: la renda familiar disponible per habitant amb prou feines superava el 50% del valor de la renda mitja de Barcelona, aspecte en el que només es veia superat per baix pels barris de Can Peguera, Trinitat Nova i Baró de Viver (figura 2).

Figura 2. Desigualtats de renda a Barcelona, 2011

Font: El País, 6 de gener de 2013, amb dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

Les dades recentment publicades pel mateix Departament (corresponents al 2012) ens indiquen que Ciutat Meridiana s'ha convertit en el barri més pobre de la ciutat, desbancant en aquesta posició a Can Peguera. Cal destacar, però, que segons reconeixen els mateixos autors de l'informe (Ajuntament de Barcelona, 2014), certs canvis en la metodologia del càlcul (bàsicament, derivats de l'actualització de les dades de l'atur a partir del cens del 2011) reclamen prendre'ns amb cautela la comparació de les dades d'aquests dos períodes. De fet, havent recalculat les dades pels últims dos

períodes estudiats fins ara (2011 i 2013) l'Índex de Renda Familiar Disponible a Ciutat Meridiana al 2011 era ja el més baix de la ciutat (39,9), baixant lleugerament al 2012 (37,5)¹. Això significa que, en realitat, el descens respecte el 2011 no és tan acusat com podria indicar-nos la comparació amb les dades produïdes aquell any. No obstant això, aquestes dades també indiquen com aquest barri ha estat durament castigat per la crisi ja des dels seus inicis.

Taula 1. Indicadors socioeconòmics de Ciutat Meridiana (2012)

INDICADORS SOCIOECONÒMICS 2012	BARRI	DISTRICTE	BARCELONA
Població	10.709	167.175	1.619.839
Superfície (km2)	0,4	8,0	102,2
Densitat (hab/km2)	30.132	20.789	15.856
Població per sexe			
Dones	5.268	87.674	850.347
Homes	5.441	79.501	769.492
Població per edat (en %)			
0-14	15,7	12,9	12,3
15-24	11,3	9,0	8,9
25-64	56,7	55,0	57,9
65 i mes	16,3	23,1	20,9
Població per lloc de naixement (en %)			
Barcelona	33,7	46,9	51,4
Resta Catalunya	3,1	4,8	7,4
Resta Espanya	23,6	27,0	19,1
Estranger	39,6	21,3	22,1
Població per nacionalitat (en %)			
Espanyols	67,3	83,8	82,6
Estrangers	32,7	16,2	17,4
Principals nacionalitats estrangeres			
	Equador	Equador	Itàlia
	600	3.301	24.256
	Pakistan	Bolívia	Pakistan
	513	2.522	21.637
	Marroc	Hondures	Xina
	412	2.157	16.128
% Titulats superiors i CFGS (1)	4,5	10,7	26,3
Taxa natalitat / 1.000 hab	10,1	8,9	8,5
Població de més de 65 anys que viu sola (%) (2)	21,9	24,4	25,7
Índex de sobreenvelliment (3)	43,1	54,9	55,3
Turismes (persones físiques) / 1.000 hab	296,5	323,9	325,1
Motos (persones físiques) / 1.000 hab	41,4	73,9	121,4
Nombre d'aturats registrats (4)	1.339	14.744	112.192
Renda familiar disponible per habitant (2011)	50,5	61,6	100,0
Índex Barcelona=100			

(1) Estudis universitaris-CFGS grau superior / població de 16 i més anys

(2) població >65 anys viu sola / població >65 anys

(3) població >75 anys / població >65 anys *100

(4) Estimació per barris a partir de dades facilitades per codis postals, realitzada pel Departament d'Estadística.

Font: Departament d'Estadística, Ajuntament de Barcelona: <http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/inf/barris/a2012/barri55.pdf>

¹ Vegeu l'informe a http://barcelonaeconomia.bcn.cat/sites/default/files/RFD%202012_bcn.pdf

La resta d'indicadors socioeconòmics disponibles confirmen la realitat descrita (taula 1): al 2012, dels 10.709 residents empadronats en el barri, només un 4'5% tenia estudis superiors (pel 10,7% en el districte i el 26,3% en el conjunt de la ciutat). El barri concentra també una de les taxes d'atur registrat més elevades de la ciutat (un 19%, pel 10,2 de Barcelona²). A més a més, com a conseqüència d'un intens procés de substitució poblacional durant els anys de la bombolla immobiliària (que després comentarem), Ciutat Meridiana té un dels percentatges de població resident d'origen estranger més elevats de tota la ciutat (32,7%, només superat per alguns barris del centre històric, com el Raval i, molt lleugerament, per Trinitat Vella (32,9%)). Per nacionalitats, els col·lectius d'estrangers més nombrosos en l'actualitat són l'equatorià (600 persones), el pakistanès (513) i el marroquí (412).

2.2 Aspectes urbanístics i residencials

El tret característic més rellevant de l'urbanisme de Ciutat Meridiana (i del conjunt de la Zona Nord) és l'altimetria, amb un desnivell de 180m entre la cota més baixa (a l'Avinguda Vallbona, 44m) i la més alta (al Mirador de Torre Baró, 220m). Aquesta topografia "imposa la fragmentació dels edificis en conjunts, adaptant-se a forts pendents" (Ajuntament de Barcelona, 2006: 10). Així, doncs, urbanísticament podem distingir entre tres grans nivells en el barri (Ajuntament de Barcelona, 2006: 10):

- A la *part alta*, hi trobem blocs lineals allargats i estrets, amb separacions entre blocs petites i aterassades. En aquesta zona, els locals comercials són pràcticament inexistent.
- A la *part central*, hi ha una barreja de conjunts de blocs lineals amb diferents profunditats i grups de torres aïllades. En alguns blocs, hi ha una base edificada on s'hi ubiquen locals comercials, la coberta dels quals s'utilitza com a espai públic o plaça. A més a més, en alguns blocs hi ha habitatges de planta baixa amb accés i utilització privativa de l'espai interblocs. Donat el fort pendent, alguns d'aquests habitatges són semisoterranis, "amb les condicions ínfimes de qualitat i estàndards d'habitabilitat que aquest fet comporta".
- A la *part baixa*, la posició en semisoterrani i soterrani (així com la planta sota els espais interbloc) és ocupada per locals comercials, força més nombrosos en aquesta part del barri.

² Aquesta dada fa referència al percentatge de població aturada respecte la població potencialment activa (entre 16 i 65 anys), ja que no es disposa de la dada de població activa per barri o secció censal. Òbviament, el percentatge real d'atur és més alt, ja que la població efectivament activa és menor.

L'única plaça pública del barri és la plaça Roja, un dels punts més concorreguts no només de Ciutat Meridiana sinó de tota la Zona Nord. El nom de la plaça té a veure amb la història de les lluites veïnals per a la dignificació del barri, ja que durant el franquisme aquest era el punt on el veïnat es reunia per discutir solucions a les carències del barri, provocant la intervenció habitual de la policia. Aquest fet va alimentar la fama de Ciutat Meridiana com a barri "roig" (esquerranós i combatiu)³. Al voltant de la plaça Roja s'hi troben els principals locals comercials i serveis del barri (el mercat, la biblioteca, el centre cívic, i l'estació de tren de la RENFE).

Més enllà d'aquest punt neuràlgic, un altre important punt de relació social en el barri són els espais compresos entre els blocs, espais de titularitat privada (perquè pertanyen a les comunitats de veïns) però d'ús públic, i que de fet "són dels pocs espais del barri que admeten una certa vida de relació, si més no a nivell de veïns d'un mateix bloc" (Ajuntament de Barcelona, 2006: 11).

A nivell d'equipaments i infraestructures, malgrat les carències històriques, el barri ha anat experimentat algunes millores significatives, com a conseqüència de la construcció d'ascensors i escales mecàniques que ajuden a superar els forts pendents (Ascensor Funicular Av. Rasos de Peguera – Agudes i escales mecàniques de Rasos de Peguera – Mercat i Costabona), i de la dotació d'un seguit d'equipaments públics (taula 2)

Taula 2. Llistat d'equipaments de Ciutat Meridiana

Equipament
Casal de Gent Gran Pedraforca
Aula de Formació de Persones Adultes
Centre Esportiu Municipal de Can Cuyàs
Col·legi d'Educació Especial Sant Joan de la Creu
Escola Bressol Municipal Aqüeducte
Escola Elisenda Montcada
Escola Ferrer i Guàrdia
Escola Mestre Morera
Centre Cívic de la Zona Nord
Centre de Serveis Socials Ciutat Meridiana – Torre Baró – Vallbona
Mercat de Ciutat Meridiana

³ [http://ca.wikipedia.org/wiki/Pla%C3%A7a_Roja_\(Barcelona\)](http://ca.wikipedia.org/wiki/Pla%C3%A7a_Roja_(Barcelona))

Equipament
Mercat de Núria
Oficina de Benestar Social i Família de Ciutat Meridiana
Pistes Municipals de Petanca
Biblioteca Zona Nord (entre Ciutat Meridiana i Torre Baró)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Ajuntament de Barcelona:

http://w110.bcn.cat/portal/site/NouBarris/menuitem.41ac961c3611025387858785a2ef8a0c/?vgnextoid=10ff3ea50e43b210VgnVCM10000074fea8c0RCRD&lang=ca_ES&numero=&al=&nom=&tema=00401&espai=&descripcio_tema=Tots%20els%20temes&districte=08&zona=55&carrer=&action=director&adaptat=&pagina1=1&first=1&last=20

A nivell residencial, la major part dels habitatges del barri (91,2% segons dades del Cens de Població i Habitatge del 2001, INE, citades a García-Almirall, 2008) tenen entre 46 i 75m². Malgrat les seves reduïdes dimensions, un nombre significatiu (64'12%) tenen 4 o 5 habitacions. A això cal afegir el fet que un percentatge força elevat dels edificis (59'46%) no tenen ascensor, malgrat que la gran majoria (97'13%) són de més de 6 plantes.

Les característiques dels habitatges, juntament amb l'ubicació del barri i altres carències que comentarem més endavant (aïllament, estigmatització...), contribueixen al fet que els preus de l'habitatge en aquest barri estiguin significativament per sota de la resta del districte i de la ciutat, contribuint a la concentració de població de baix nivell de renda. Al 2013, segons les dades extretes de l'informe anual de Idealista.com (consultables a la web del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona)⁴, el preu mig per m² en l'habitatge de segona mà a la zona nord (no hi ha dades específiques de Ciutat Meridiana) era el més baix de tota la ciutat (1360€). A Nou Barris, el preu mig per m² al primer trimestre de 2013 era de 2049€, i a Barcelona de 3.146€. A tot això cal afegir que, segons dades del Cens de Població i Habitatge de 2001, el 90,49% dels habitatges eren de propietat (front al 68,15% de Barcelona) (citats a García-Almirall, 2008).

⁴ Vegeu <http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/barris/timm/ipreus/hab2mave/index.htm>

3. Dinàmiques de transformació del barri

Més enllà d'aquesta fotografia de la situació actual del barri, el més interessant quan analitzem el cas de Ciutat Meridiana és observar el procés de transformació experimentat en la darrera dècada. Aquesta imatge evolutiva ens permet copsar com la bombolla immobiliària provocà una forta transformació residencial del barri en un període molt curt de temps, generant unes condicions de vulnerabilitat que s'expressen amb tota la seva intensitat en el període de la crisi. Això no significa, òbviament, que els factors de vulnerabilitat d'aquest barri responguin única i exclusivament als esdeveniments succeïts durant la bombolla, i de fet, durant aquests mateixos anys el barri experimenta algunes transformacions positives significatives, sobretot en termes d'accessibilitat (arribada del metro) i de dotació d'equipaments (biblioteca municipal, centre cívic de la zona nord, etc.), però sí que aquesta transformació residencial exacerba la vulnerabilitat del barri i explica, en bona mesura, que els efectes posteriors de la crisi hagin estat tant intensos.

La bombolla immobiliària no va significar la construcció de nous habitatges a Ciutat Meridiana. De fet, tal com constata García-Almirall (2008), la construcció en el barri ha estat gairebé inexistent des dels anys 80. Concretament, al 2001 es comptabilitzaven al barri 4.001 habitatges, i al 2012 n'hi havia 4.167. La població resident ha augmentat en un 8%, passant de les 10.007 persones al 2001, a les 10.878 al 2012 (un increment similar al del conjunt de la ciutat pel mateix període). No obstant això, el període de la bombolla sí que va comportar importants moviments de població. El més important de tots, la fugida d'un important segment de la població resident a Ciutat Meridiana cap a altres zones de la ciutat i del seu entorn, com el barri de Can Cuyàs (Montcada i Reixac), aprofitant l'oportunitat de vendre els seus pisos a preus força elevats.

Al 2001, el valor cadastral mig dels habitatges a Ciutat Meridiana era de 41.551€ (112.425€ al conjunt de Barcelona). Al 2012, era de 75.487€ (207.037€ a Barcelona). Aquestes dades, però, amaguen l'espectacular augment de preus experimentat en els anys de la bombolla (2001 – 2007) i la forta caiguda posterior, durant els anys de la crisi. Així, doncs, els preus de venda de l'habitatge a Ciutat Meridiana durant els anys de la bombolla van estar entre els 200.000 i 300.000€ (Palomera, 2013). Recordem que la majoria d'habitatges en el barri tenen entre 46 i 75m² i que molts no tenen ascensor, malgrat estar ubicats en edificis de més de 6 plantes. Aquesta dinàmica alcista dels preus de l'habitatge es va donar, com és ben sabut, a tot el país i per suposat també al conjunt de

Barcelona. Al districte de Nou Barris, concretament, el preu mig de l'habitatge de segona mà al 1999 era de 85.300€, i va passar als 247.400€ al 2007, el que significa un increment del 190%⁵.

El Llibre Blanc de l'Habitatge a Barcelona (Costas, 2007) va detectar que els districtes i barris amb preus més baixos és on, durant els anys de la bombolla, s'estava produït un increment dels preus més elevat, produint-se una certa dinàmica de convergència amb els preus de la resta de la ciutat. Ciutat Meridiana-Vallbona (juntament amb Raval, Gòtic, Poble Nou i Barri Besòs – Maresme) era un dels barris on els creixements anuals de preus es van situar per sobre del 20%. En canvi, l'evolució dels salaris i de les pensions no va experimentar la mateixa dinàmica de convergència, la qual cosa va significar que l'increment en l'esforç econòmic en la compra d'habitatge es distribuís de manera força desigual segons els barris de la ciutat. L'esmentat estudi, comparant dades de 2001 i 2004, conclouia que "el major increment en l'esforç econòmic en la compra d'habitatge de segona mà l'han experimentat els residents de la Barceloneta i Ciutat Meridiana-Vallbona, amb taxes d'increment superiors al 20% anual" (p.28).

Malgrat aquest espectacular augment, els preus de l'habitatge a Ciutat Meridiana van continuar sent força més baixos que els del conjunt del districte de Nou Barris i de la ciutat. Al 2007, any en què els preus van arribar al seu màxim, el preu mig de l'habitatge de segona mà a Ciutat Meridiana era 39.179€ més baix que el del districte, i 143.237€ menys que el de la ciutat. Al 2011, els preus de l'habitatge havien caigut significativament a tot la ciutat, però aquesta caiguda havia estat molt més accentuada en el Districte de Nou Barris (-31,59%) i a Ciutat Meridiana (-44,82%) que no pas al conjunt de Barcelona (-4,16%)⁶. Així, doncs, el diferencial de preus entre aquests tres nivells territorials no ha parat d'augmentar durant els anys de la crisi, revertint-se la tendència dels anys de la bombolla. Al 2011, comprar un habitatge a Ciutat Meridiana sortia, de promig, 231.958€ més barat que el preu mig pel conjunt de la ciutat.

⁵ <http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/barris/timm/ipreus/hab2mave/index.htm>

⁶ De fet, segons dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona a partir de les estimacions del preu de venda en els barris de la ciutat, si bé en la majoria de barris la tendència dels preus ha estat marcadament a la baixa, en els barris més benestants s'han mantingut o fins i tot han augmentat (un 50% d'increment pel període 2007 – 2011)

Taula 3. Evolució dels preus de venda de l'habitatge de segona mà a Ciutat Meridiana 2007 – 2011 (en Euros)

	2007	2011	Variació
Barcelona	376.093	360.450	-4,16
Nou Barris	272.035	186.096	-31,59
Ciutat Meridiana	232.856	128.492	-44,82
Dif CM-NB	-39.179	-57.604	
Dif CM-BCN	-143.237	-231.958	

Font: Departament d'Estadística, Ajuntament de Barcelona, en base a dades de Idealista.com

El fort diferencial de preus entre el barri, el districte i la ciutat ha actuat com un poderós element d'atracció de població de baix estatus socioeconòmic. Majoritàriament, la compra d'habitatges durant el període 2001-2007 es va produir per part de població immigrada procedent de països extracomunitaris que aspirava a adquirir un pis en propietat (Palomera, 2013). Un nombre significatiu de famílies autòctones, en canvi, va marxar, comportant un intens procés de substitució poblacional. Al 2001, la població estrangera en el barri amb prou feines superava el 4%. Al 2009, rondava el 40%. Els col·lectius d'origen estranger majoritaris eren l'equatorià, seguit del marroquí i pakistanès. Uns anys més tard, al 2012, la població equatoriana segueix sent la més nombrosa (tot i un descens de 400 persones), i la pakistanesa ha desbancat a la marroquina en el segon lloc (amb un increment d'unes 120 persones).

La població nouvinguda en els anys de la bombolla va haver de fer un gran esforç per la compra de l'habitatge i, ara, en el context de la crisi, ha estat la més afectada per l'atur i la precarització. Això ha comportat, com és sabut, que moltes famílies s'hagin vist incapacitades per continuar pagant les hipoteques, comportant una proliferació d'execucions hipotecàries en el barri. Tot i que no hi ha dades oficials disponibles, algunes notícies aparegudes a principis de 2012 indicaven que hi havia pendents 400 execucions hipotecàries i que ja se n'havien produït 300, el que representava que un de cada cinc habitatges (3.670 en total, segons el cens) estava afectat per un procés d'aquest tipus. Només en el carrer Perafita, es van produir 25 desnonaments durant el 2011⁷.

⁷ Vegeu les següents informacions en premsa escrita:

A continuació, aprofundirem en l'anàlisi de les dinàmiques de transformació del barri, en els seus principals factors de vulnerabilitat i en els recursos i capacitats endògenes en el territori per fer front a aquesta situació. Ho farem a partir de les opinions expressades per les persones que hem entrevistat.

<http://www.lavanguardia.com/vida/20120210/54252208749/perafita-calle-desahucios-en-ciutat-meridiana.html>

http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/07/21/catalunya/1342895388_879265.html

<http://www.elmundo.es/elmundo/2011/11/30/barcelona/1322676171.html>

4. Valoracions de les persones entrevistades i temes per aprofundir

Les entrevistes realitzades en aquest estudi preliminar s'han estructurat al voltant dels següents temes:

- 1) Característiques, evolució històrica i impactes de la crisi en el barri
- 2) Respostes socials i institucionals

A continuació, exposem resumidament i de manera transversal les opinions expressades per les persones entrevistades.

4.1 Característiques, evolució històrica i impactes de la crisi en el barri

Una de les característiques més definitòries de Ciutat Meridiana és la seva **ubicació** a l'extrem nord de la ciutat, incrustada entre les muntanyes, diverses infraestructures viàries i ferroviàries i un polígon industrial. Aquesta ubicació contribueix de manera decisiva a configurar la identitat de les persones que hi viuen. D'entrada, la seva ubicació en un extrem de la ciutat, més enllà del qual només hi trobem el barri de Can Cuyàs (també desconnectat del seu respectiu nucli urbà de Montcada i Reixac), fa que *"aquesta no sigui una zona de pas"*. Ans al contrari, les persones entrevistades coincideixen a assenyalar que a Ciutat Meridiana només s'hi va perquè s'hi viu o s'hi treballa, la qual cosa alimenta la sensació d'aïllament:

"hi ha una forta consciència d'estar 'off the city'"

"les muntanyes creen un clima molt estanc. Creen una frontera, una línia de fractura molt marcada respecte la resta de la ciutat. No hi ha massa consciència de ser part de Barcelona"

"la muntanya representa una barrera física important, alimentant la sensació d'abandonament"

Els infants i adolescents del barri, per exemple, tendeixen a parlar de la ciutat com quelcom extern, que no els és propi. Per això des d'escoles com el CEIP Mestre Morera es posa molt l'accent en les visites a la ciutat:

“se'ls du a trepitjar la història i la cultura de Barcelona; anem al cinema, al teatre, etc. amb la idea de transmetre'ls-hi un missatge molt senzill: això també és teu”.

I, malgrat tot, algunes de les opinions expressades ens permeten matisar aquesta visió. Per exemple, per algú:

“la segregació de Ciutat Meridiana té una mica de mite. A les banlieu de París, per exemple, et pot portar una hora arribar al centre de la ciutat. Ciutat Meridiana, en canvi, està ben connectada”.

Tothom coincideix a remarcar les millores que s'han produït en els darrers anys en la **connectivitat** del barri, per l'arribada del metro i de diferents línies d'autobús. A més a més, en contraposició amb la idea que el barri s'ubica *“allà on la ciutat acaba”*, un alumne de 6è del CEIP Mestre Morera ens planteja una mira alternativa amb fortes implicacions: *“Ciutat Meridiana també pot ser vista com el barri on la ciutat comença”*.

Lligat amb la seva ubicació, un altre element característic del barri, com ja hem comentat anteriorment, és la seva complicada **orografia**. Aquest aspecte té conseqüències importants sobre el procés de configuració d'identitats en el barri i la dinàmica de les relacions socials en el seu interior. Segons una de les persones entrevistades, la forta pendent del barri:

“genera una divisió entre ‘els de dalt’ i ‘els de baix’. Els de dalt no es barregen amb els de baix, i els de baix no puguen, perquè no hi ha res a fer, aquí dalt. Tots els serveis es concentren en la part baixa del barri”.

De fet, aquesta orografia tan abrupta explica també, en bona mesura, l'absència d'**espai públic** en el barri. Els espais interblocs abans esmentats són espais privats d'ús públic. Aquesta naturalesa ambivalent genera ambigüitats des del punt de vista de la responsabilitat pel seu manteniment i, en tot cas, l'aportació privada és molt reduïda com a conseqüència de les penúries econòmiques dels residents en el barri.

La morfologia urbana del barri està profundament vinculada, com hem vist abans, amb els seus **orígens històrics**, que també contribueixen de manera determinant a configurar la identitat del seu veïnat. En el relat de la trajectòria històrica del barri, un dels elements més freqüentment esmentats és el fet que el barri fóra construït sobre uns terrenys que en el seu moment varen ser descartats per a construir-hi el cementiri de Collserola. Per alguns, la pròpia construcció del barri en aquests terrenys és un reflex de la manca de consideració de les administracions públiques respecte les necessitats veïnals. A això cal afegir-hi els **dèficits històrics d'infraestructures, serveis i equipaments**, molt accentuats en els inicis de la història del barri, així com el traçat altament complex dels seus carrers. En conclusió, hom sentència que Ciutat Meridiana:

“És un barri amb un urbanisme molt complex. Està fet amb molt mala hòstia. Aquí s’ha fet un urbanisme pels pobres”.

Com molts altres barris construïts en els mateixos anys i amb la mateixa voluntat d’oferir sostre a les persones immigrades d’altres parts d’Espanya, Ciutat Meridiana va patir en els seus inicis greus carències des del punt de vista de la dotació de serveis públics. Aquest fet provocà intenses **mobilitzacions veïnals**, com la lluita per aconseguir un sistema de clavegueram a l’escola Mestre Morera (construïda al 1973), l’obertura de l’escola Ferrer i Guàrdia al 1977, la mobilització per la desratització de la zona, o els segrestos d’autobusos perquè arribessin al barri.

Per bé que l’arribada de la democràcia va comportar millores en el sistema de serveis públics en el barri, el veïnat continua expressant la sensació que tot allò que s’aconsegueix en el barri és gràcies a les lluites veïnals. Aquest fet té conseqüències ambivalents, segons les persones entrevistades: d’una banda, es desenvolupa gràcies a això una identitat de barri forta, i un sentiment d’orgull per haver contribuït decisivament a la millora del barri a través del propi esforç (*“tot això ens ho hem currat nosaltres”*); d’altra banda, però, aquesta sensació que les coses no arriben si no es lluita per aconseguir-les contribueix a generar un sentiment *“de ràbia acumulada, de rebuig”*. *“M’agradaria viure en un barri més normal, sense tanta cridòria”*, es lamenta un alumne del CEIP Mestre Morera, que posa com a exemple, curiosament, el barri de Bellvitge de l’Hospitalet de Llobregat.

Aquesta indignació acumulada té, almenys, dues conseqüències negatives en la vida social del barri: la primera, segons alguna de les persones entrevistades, és que:

“alimenta actituds de racisme en el barri. Els veïns de sempre porten molt malament el tema de la nova immigració. Hi ha un racisme bestial. Tenen la sensació que el barri se l’han currat ells i que ara els hi arriben els immigrants i els hi ocupen allò que tant els ha costat construir-ho”.

En general, les persones consultades coincideixen a assenyalar que hi ha una **tensió latent entre autòctons i immigrants**, malgrat que en aquests moments aquest tipus de tensions “*estan controlades*”. Això és així, “*en bona mesura, gràcies a la feina que hem anat fent des de fa molt de temps, tant les administracions com les entitats*”, tot i que en el barri hi ha hagut episodis de violència entre col·lectius de diferents procedències, alguns dels quals, com a l’estiu del 2007, van tenir ressò en els mitjans de comunicació.

L’altra conseqüència, que haurem de contrastar a partir d’un treball més en profunditat, és la predisposició de les persones a marxar del seu barri. En part, la fugida de població durant els anys de la bombolla immobiliària es pot interpretar, segons algunes de les persones entrevistades, com una conseqüència d’aquest sentiment de desafecció de la gent cap al seu propi barri, una situació diferent de l’observada en altres territoris estudiats en aquesta investigació (per exemple, Bellvitge).

El procés de **substitució poblacional** en el barri durant els anys de la **bombolla immobiliària** és un dels factors amb més poder explicatiu de la gran vulnerabilitat actual del barri en el context de la crisi. Aquest procés ha estat estudiat en profunditat per l’antropòleg Jaime Palomera (vegeu Palomera, 2013), una de les persones entrevistades per aquest estudi. En síntesi, aquest investigador ens explica com durant els anys de la bombolla molts estrangers van comprar pisos a Ciutat Meridiana estimulats per un desig d’ascens social. Els mateixos nousvinguts, a través de les xarxes informals, van contribuir a atraure altres persones immigrades en el barri, animant-les a comprar o a llogar habitacions. El lloguer d’habitacions, malgrat les reduïdes dimensions dels pisos, va ser una de les pràctiques més freqüents utilitzades per les famílies nousvingudes per tal de poder assumir el pagament de les hipoteques. Durant aquests anys, a més a més, s’instal·laren en el barri nombroses agències immobiliàries i entitats financeres que contribuïren de manera decisiva a la compra massiva de pisos en el barri en unes condicions de gran precarietat: “*Ciutat Meridiana va ser el laboratori de les hipoteques creuades a la ciutat*”, segons una de les persones entrevistades.

Les situacions d’amuntegament en els pisos varen provocar problemes de **convivència veïnal**. Palomera remarca el fet que, si bé l’atenció de la sociologia urbana s’ha posat predominantment

sobre les relacions socials en l'espai públic, els principals problemes convivencials es produeixen, sovint, a l'interior de les comunitats. Això ja es va observar durant els anys de la bombolla, i s'ha accentuat en els anys de la crisi. L'eclosió del fenomen dels desnonaments en el barri ha provocat la proliferació d'un gran nombre de pisos buits que estan sent reocupats per les persones desallotjades i per altres nouvingudes, accentuant-se els problemes convivencials entre els residents en situació regular i els que no ho estan.

La forta presència de població estrangera en un barri tant aïllat i on es concentren tants problemes ha generat la consciència en les administracions que *"Ciutat Meridiana és un autèntic polvorí"*. Altra cosa és fins a quin punt aquest "polvorí" vé provocat per la coexistència en el barri de poblacions d'origen divers o, com diu una de les persones entrevistades, *"per la competència en el repartiment de la misèria"*.

4.2 Respostes socials i institucionals

El relat predominant entre les persones entrevistades sobre la trajectòria de Ciutat Meridiana en el context de la democràcia posa l'accent en l'abandonament institucional i la conseqüent necessitat de la mobilització veïnal per aconseguir millores en el barri. Una d'elles sosté que *"el problema de Ciutat Meridiana és la negligència institucional"*. Per a una altra, la situació del barri s'explica perquè *"aquesta àrea de la ciutat va quedar marginada de les grans inversions públiques que es van fer en el període olímpic"*.

Tot i això, a l'hora d'analitzar les actuacions de les administracions públiques en el barri es reconeixen els esforços realitzats en els darrers deu anys. La posada en servei al 2003 de la Línia 11 del Metro Trinitat Nova – Can Cuyàs (una prolongació de la L4 en metro lleuger), amb la corresponent estació de Ciutat Meridiana, va representar una important fita en la història del barri, per bé que alguna entitat en critica el fet que sigui un metro lleuger, i que per tant no estigui plenament integrada amb la L4. De fet, l'opció més ràpida per arribar al centre de la ciutat continua sent la del tren de la RENFE. A més a més, diferents línies d'autobús han suposat una millora significativa en la connectivitat del barri amb la resta de la ciutat (Línia 62 Plaça Catalunya – Ciutat Meridiana) i en la mobilitat dins del propi barri i els seus voltants (Línia 83).

A les millores experimentades en termes de connectivitat i mobilitat, cal afegir-hi la realització de diferents inversions públiques orientades a la dotació i millora de les infraestructures, els equipaments i els elements comuns dels habitatges. El Projecte d'Intervenció Integral dels Barris de Torre Baró i Ciutat Meridiana, cofinançat amb recursos de la Llei de Barris (Generalitat de Catalunya) i de l'Ajuntament de Barcelona des de 2006 ha suposat l'impuls d'un seguit de millores urbanístiques per un valor de 18.042.000€, seguint la següent distribució segons els camps establerts per la pròpia Llei de Barris (Cremades, 2010):

Taula 4. Distribució de les partides pressupostàries del Projecte d'Intervenció Integral de Torre Barró i Ciutat Meridiana

Camp	Pressupost (€)
1. Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds.	11.321.730
2. Rehabilitació dels elements comuns dels edificis.	1.800.000
3. Provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu.	3.384.270
4. Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis per permetre la instal·lació de cablejat o altres sistemes.	500.000
5. Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà.	300.000
6. Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i dels equipaments.	70.000
7. Programes per a la millora social, urbanística i econòmica.	386.000
8. Accessibilitat i supressió de barreres arquitectòniques	280.000
TOTAL	18.042.000

Font: Cremades (2010)

Entre les actuacions més destacades en el barri, cal destacar la rehabilitació integral de l'equipament on s'ubiquen els Serveis Socials i el Centre Cívic de la Zona Nord, així com l'ampliació del Casal de Gent Gran Pedraforça. La percepció d'algunes entitats, però, és que la participació veïnal en el disseny i el seguiment d'aquest projecte va ser del tot insuficient, fins el punt que afirmen *“no saber en què s'han gastat els 18M€”* adjudicats a Ciutat Meridiana i a Torre Baró. En critiquen l'operació realitzada en el Centre Cívic, sobretot pel fet d'haver decidit ubicar-hi els Serveis Socials, una decisió que, segons ells, *“és una maniobra per gastar diners de la Llei de Barris, per justificar la despesa”*, una decisió que, a més a més, no respecta el projecte inicial (segons ens expliquen els Serveis Socials

s'havien d'ubicar en un altre lloc). *"No hem vist cap millora com a conseqüència de la Llei de Barris. No ens hem assebatat de res"*, denuncia una de les persones entrevistades.

La percepció sobre el grau d'intervenció pública en el barri al llarg dels darrers anys i l'impacte d'aquestes mesures varia significativament segons a quin preguntem, i per això aquest serà un aspecte sobre el qual haurem d'aprofundir en els propers mesos, contrastant-ho amb més persones, amb més dades i amb més documentació. Algunes persones entrevistades ens parlen, en aquest sentit, dels problemes de Ciutat Meridiana com a resultat de la *"negligència institucional"*. Per algú, l'impacte de projectes com el Projecte d'Intervenció Integral *"ha estat mínim"*, amb una incidència insignificant al costat de les dinàmiques de la bombolla immobiliària:

"aquí l'origen dels desnonaments són els bancs. És la feina dels bancs i de les immobiliàries el que provoca la situació actual. No hi ha impacte de la Llei de Barris"

Com dèiem abans, algú ens ha parlat de la marginació històrica del barri respecte les millores urbanístiques que s'han anat experimentant en altres zones de la ciutat, fins i tot del districte de Nous Barris.

Davant d'aquesta visió tant negativa, per a algú, en aquests moments *"a Ciutat Meridiana se li està prestant una atenció política preferencial"*, una atenció que es reflecteix en la creació de dispositius tècnics especials com el del servei tècnic d'espai públic i convivència, o en la mobilització d'una important quantitat de recursos en temes com *"la immigració, les beques menjador, l'habitatge..."*.

Com dèiem, aquest serà un aspecte a treballar més a fons durant els propers mesos. Un altre és aprofundir en l'anàlisi del teixit associatiu i de les iniciatives solidàries que ha impulsat en el barri, sobretot a partir de l'esclat de la crisi, així com les dinàmiques de relació que s'estableixen entre el teixit social i els diferents serveis públics en el territori.

Pel que fa al teixit associatiu, alguns entrevistats ens parlen d'un teixit escàs, compost per poques entitats, *"a on sempre hi ha la mateixa gent, normalment gent gran, amb poca sàvia nova"*. S'identifiquen, concretament, tres grans entitats de barri (a més a més d'alguna entitat esportiva com el club de futbol i el de petanca): l'Associació de Veïns de Ciutat Meridiana, La Indomable, i l'Associació de El Torrent (que, en realitat, inclou també el barri de Torre Baró). A banda d'aquestes, hi trobem altres entitats "externes" o "zonals" com l'Associació 500x20, el Centre Cruïlla, la Fundació

Esport i Educació o la Parròquia Bernat de Claravall. L'Associació Sòciocultural de El Torrent gestiona el Projecte d'Intervenció Comunitària Intercultural, finançat per l'Obra Social 'La Caixa', que treballa a través de la metodologia comunitària les relacions interculturals en el barri.

Entre les iniciatives solidàries nascudes en aquest context, el reportatge "Ciutat Meridiana, Ciutat Solidària" de l'Anuari de Silencis Mediàtics de Media.cat de 2012⁸ denunciava que la cobertura mediàtica dels esdeveniments succeïts en el barri des de l'inici de la crisi posava una atenció desmesurada sobre els aspectes més negatius (sobretot, els desnonaments), silenciant en canvi les experiències de solidaritat interveïnal existents. En l'esmentat reportatge s'identificaven experiències com el rober social impulsat per la Parròquia de Sant Bernat de Claravall; la figura dels padrins de l'Escola Mestre Morera (veïns i veïnes i entitats que cofinancen els dinars i altres projectes de l'escola); l'esmorzar gratuït als alumnes de l'IES Pablo Ruiz Picasso, a canvi de portar una bossa amb residus orgànics per a l'hort urbà de l'institut; la iniciativa 50x20, protagonitzada per una cinquantena de persones que, amb una contribució de 20€ mensuals, financen un banc d'aliments d'emergència; o, en un pla més informal, les veïnes jubilades que cuiden dels infants quan els seus pares estan a la feina.

A Ciutat Meridiana, a més a més, existeixen algunes estructures de coordinació entre diferents tipus d'actors que pretenen promoure intervencions integrals en el barri, per bé que no acaben d'abastar el conjunt de serveis i d'entitats ni acaben de tenir una perspectiva prou global, segons reconeixen les persones entrevistades. El Pla de Barris podria haver estat una plataforma de coordinació entre els diferents actors, però l'opinió d'algunes entitats, com acabem d'esmentar, indica que no ha estat prou integradora. El Pla de Desenvolupament Comunitari (PDC) és gestionat actualment des del Centre Cruïlla (una entitat religiosa que treballa amb infants i joves desfavorits), després d'haver passat en una etapa sota el lideratge de l'Associació de Veïns. Per algú, el PDC està jugant una funció important de coordinació dels serveis i entitats en el territori, però l'opinió més extesa entre les persones amb qui hem parlat és que el seu enfocament temàtic és força limitat (actualment té tres taules que versen, respectivament, sobre el veïnatge, les famílies i la joventut) i que hi ha moltes entitats i serveis que en queden fora.

El tema de la coordinació entre els actors en el territori (entre entitats, entre serveis públics i entre entitats i serveis) ens remet al que en aquest projecte anomenem "capacitat cívica", és a dir, la

⁸ <http://www.media.cat/anuari/ciutat-meridiana-ciutat-solidaria/>

capacitat dels diferents actors (governamentals i no governamentals) de donar respostes conjuntes a problemes col·lectius. A Ciutat Meridiana, hi ha nombroses iniciatives socials i de l'administració que intenten pal·liar els efectes de la crisi, però manca una cultura, unes estructures i uns processos que afavoreixin la col·laboració entre els diferents tipus d'actors. Reforçar aquest tipus de dinàmiques de treball col·laboratiu pot ser un dels grans reptes del barri per tal d'incrementar la seva capacitat de resiliència, segons reconeixen alguna de les persones entrevistades.

Un exemple de les virtuts d'aquest tipus de dinàmiques col·laboratives el podem trobar dins del propi barri en la feina feta en el camp de la lluita contra el racisme i per la convivència intercultural. Per bé que les tensions racials, com hem dit, són latents, avui estan força controlades gràcies a la coincidència de plantejaments d'actors com el propi Ajuntament, l'Associació de Veïns, les escoles, el PDC, el Projecte d'Intervenció Comunitària Intercultural i l'Associació 500x20.

Avui, en el context de la crisi, les dinàmiques de relació entre entitats i administració (sobretot, entre Associació de Veïns i Ajuntament) segueixen marcades pel conflicte. Episodis com la lluita contra els desnonaments, l'ocupació dels edificis de REGESA (a la frontera amb Torre Baró) o l'ocupació del FabLab per instal·lar-hi el Banc d'Aliments testimonien una dinàmica de relació impregnada de desconfiances i recels mutus. Les estructures formals que haurien de permetre aquesta relació de corresponsabilitat, com el Consell de Barri, no acaben d'acomplir la funció que se n'espera, segons reconeixen molts entrevistats. Aquí hi ha, per tant, un llarg camí a recórrer.

5. Temes sobre els quals aprofundir

L'anàlisi dels impactes de la crisi a Ciutat Meridiana: més enllà dels desnonaments, què està passant amb les ocupacions? Quines transformacions residencials continuen produint-se en el barri (arribada de nous veïns, sortida d'altres...)?

L'anàlisi de les polítiques públiques en el barri: quina és la trajectòria de les polítiques públiques en el barri? Què es fa durant els anys de la bombolla immobiliària i amb quins resultats? Què s'està fent ara durant la crisi i quins efectes?

L'anàlisi del teixit associatiu i de les pràctiques d'innovació social o de solidaritat veïnal: quin és el mapa de les entitats i quin tipus de relacions s'estableixen entre elles? Quin tipus de projectes estan duent a terme i quina és la seva contribució a la resiliència del barri davant la crisi?

L'anàlisi de les dinàmiques de relació (de conflicte i de cooperació) entre els diferents actors en el territori: entre entitats, entre serveis públics i entre entitats i serveis. Quines mancances i potencialitats s'observen? Quins camins es podrien explorar per tal d'enfortir la "capacitat cívica" en el barri?

6. Referències

Ajuntament de Barcelona (2006): *Projecte d'Intervenció Integral Barris de Torre Baró i Ciutat*

Meridiana. Nou Barris. Barcelona. Abril.

https://www.google.es/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bcn.cat%2Fhabitatge%2Fdoc%2Ftorrebaro_cm.pdf&ei=j2GHU561DfOn0wWo3oDwBw&usq=AFQjCNH4M6eiL5V0z-u9pKWoemd1BAGWRw&sig2=4HcnExyl89XYuqOl1QLb2Q&bvm=bv.61725948.d.d2k

Palomera, J. (2013) "How Did Finance Capital Infiltrate the World of the Urban Poor? Homeownership and Social Fragmentation in a Spanish Neighborhood", *International*

Journal of Urban and Regional Research, Early view:

[http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1468-2427/earlyview](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1468-2427/earlyview)

Ajuntament de Barcelona (2014) *Distribució Territorial de la Renda Familiar Disponible per Càpita a Barcelona. Gener de 2014*. <http://barcelonaeconomia.bcn.cat/ca/renda-familiar/renda-familiar/distribucio-territorial-de-la-renda-familiar-disponible-capita>

Garcia-Almirall, M.P. (2008) *Informe socio-residencial del barrio de Ciutat Meridiana de Barcelona*. Universitat Politècnica de Catalunya. http://upcommons.upc.edu/e-prints/bitstream/2117/13529/1/Report6_PilarGarc%c3%adaAlmirall.pdf

Costas, A. (Dir.) (2007) *El Llibre Blanc de l'Habitatge a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona / Institut Municipal d'Urbanisme. http://www.bcn.cat/habitatge/doc/lilibre_blanc.pdf